

Natuurlijk!

Bommelerwaard

september 2022

- Marters
- Grote zilverreiger
- Broedvogels Hurnse uiterwaard
- De versteende stad
- Alem en z'n uiterwaarden
- Weidevogels

"Bommelerwaard Natuurlijk"

Een prachtige uitgave over flora en fauna van de Bommelerwaard, beschreven in 58 natuurgebieden. Ook is er ruim aandacht voor de cultuur-historische aspecten van deze natuurgebieden. Compleet en leesbaar! Meer dan 1500 foto's op 320 pagina's.

prijs: € 27,50, ook verkrijgbaar bij Bruna, Zaltbommel

"Landschapsroutes"

Aan de hand van deze twee korte wandelroutes komt u langs verschillende 'landschappen'. Deze uitgave bevat een vijftal zoekkaartjes, zodat het in meerdere opzichten actieve routes zijn.

prijs: € 3,50, ook verkrijgbaar bij Trip Zaltbommel

"Natuurlijk Bommelerwaard"

Ons halfjaars magazine met artikelen over de natuur in de Bommelerwaard en aanverwante zaken. Ook het verenigingsnieuws, zo als de activiteitenagenda, is in deze uitgave opgenomen.

Gratis voor leden, losse nummers € 3,50

"Ontdekken is genieten"

Dit boek is geschreven en ook de foto's zijn gemaakt door Dirk Muller (bestuurslid). Alle stukjes zijn eerder verschenen op Facebook. Niet voor niets heeft onze Facebookpagina vele honderden volgers. Maar liefst 107 verhalen zijn in dit boek terug te vinden! Van een grote hoeveelheid verschillende organismen beschrijft Dirk de bijzonderheden en geeft inzicht in herkomst van de naamgeving.

prijs: € 12,50 ook verkrijgbaar bij Bruna, Zaltbommel

Inhoud

jaargang 6, nummer 2, september 2022

Voorwoord	4
Harry Kolman	
Vogelatlas	5
Cassandra van Altena, Arnout de Mooij	
Marters	7
Jaap Sluiter	
Broedvogels van de Hurnse uiterwaard	9
Rien Melis, Ton van Balken, Arnout de Mooij	
Grote zilverreiger	13
Erwin v.d. Speld	
Verenigingsnieuws	15
Cassandra van Altena	
De versteende stad	19
Dirk Muller	
Alem en z'n uiterwaarden	24
Ton van Balken, Rien Melis	
Weidevogelbescherming, interview	28

Omslagfoto: Waterral

colofon

Natuurlijk Bommelerwaard is een uitgave van de Natuurwacht Bommelerwaard en verschijnt tweemaal per jaar.

Prijs:
leden, gratis
losse nummers, € 3,50

Redactie:
Ton van Balken
Rien Melis
Harry Kolman
redactie@natuurwachtbommelerwaard.nl

Inhoudelijk advies:
Dirk Muller

Taalkundig advies:
Metteke de Vries

Vormgeving en opmaak:
Harry Kolman

Oplage: 550

Druk: WS-media groep, Waardenburg

Natuurwacht Bommelerwaard
Postbus 157
5300 AD Zaltbommel

email:
info@natuurwachtbommelerwaard.nl
website:
www.natuurwachtbommelerwaard.nl

Niets uit deze uitgave mag worden vervoerd, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door print-outs, kopieën, of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Vogelatlas Bommelerwaard - Broedseizoen 2022

Voorwoord

Wat is er mis met het huidige toerisme: wandelaars en rustzoekers?

Binnenkort kan het weer... wandelen over de Nieuwendijk bij Brakel. Ruim twee jaar is deze dijk afgesloten geweest voor het publiek. Uit veiligheidsoverwegingen zag Staatsbosbeheer zich genoodzaakt deze maatregel te nemen. Tot groot verdriet van de vaste wandelaars, zoals ik. Het gaat hoofdzakelijk om het kappen van overjarige populieren, waarvan er al de nodigen eerst door stormen en later ook door wind zijn omgegaan. En daarin zit dat gevaar. Behalve langs de Nieuwendijk, worden ook op een paar plekken meer in de Bommelerwaard, met dezelfde reden, bomen gekapt o.a. in de Lieskampen. Er zit een goed plan achter dit onderhoud en wordt er natuurlijk aan herplanting gedaan. Hierbij worden alleen soorten gebruikt die in het gebied thuis horen. Ik kan niet wachten, purperreiger, Bruine kiekendief, ijsvogel, vos, ree, Kleine bonte specht, kneu, buizerd, visarend allemaal te zien daar. Kortom, ga er eens kijken, het kan weer!

In dit nummer van ons magazine is speciaal aandacht voor Alem. In een eerste artikel wordt de Piekenwaard onder de aandacht gebracht en in volgende nummers komen o.a. de Marensche waarden en de Alemse overwaard aan bod. Het is van belang om de natuurwaarden van het 'Eiland van Alem' onder de aandacht te brengen, want voor je het weet wordt er zand gewonnen en wordt het gebied 'versterkt' ten behoeve van toerisme en recreatie. Veruit de meeste 'eilanders' zitten niet op zandwinning te wachten en wat is er mis met het huidige toerisme: wandelaars en rustzoekers? In het artikel op bladzijde 24 leest u over de prachtige Piekenwaard.

Tot slot kan ik u de geboorte melden van alweer een nieuwe werkgroep, de PoelenWerkgroep. Deze werkgroep gaat zich, in eertse instantie, inzetten voor de nieuwe poel bij Nieuwaal en de poel tussen de nieuwe en de oude dijk bij Gameren. Is het bij de eerst genoemde poel vooral de inrichting die, samen met dorpsbewoners, aangepakt gaat worden, is het bij de poel in Gameren van belang dat ie in stand gehouden wordt vooral vanwege de kamsalamanders. Interessant? Zoek dan even in de activiteiten-agenda, want u kunt meedoen!

Harry Kolman (vz)

Voor de geplande vogelatlas tellen we drie jaar lang de vogels in heel de Bommelerwaard. Deze lente hebben we de eerste reeks tellingen uitgevoerd en 67 kilometerhokken onderzocht op broedvogels. Het werk was verdeeld over zestien tellers, die meerdere keren voor dag en dauw het veld in zijn gegaan voor tellingen van precies één uur per hok. Op 1 april ging de telperiode van start, met sneeuw... Pas na een dag of tien was het lekker weer om te baltsen en te broeden, en om vogels te gaan tellen. Bij het einde van de telperiode, op 30 juni, waren we ruim 21.000 vogels verder.

Ontdekkingsreizen

Het verkennen van een kilometerhok brengt je als teller soms op plekken waar je normaal gesproken niet verzeild zou raken, waar je nieuwe vogels kunt ontdekken. Geen Darwinvinken, maar wel bijvoorbeeld een braamsluiper die je niet had verwacht achter dat kantoorpand. Of een nieuwe plek voor de gele kwikstaart, ergens op een akker. Na een uur tellen is er een lijst verzameld van vogels van vaak meer dan 30 soorten. In de meest soortenrijke hokken wel meer dan 50.

Moeilijke mezen

De moeilijkste vogels om te herkennen, op basis van het geluid, zijn misschien wel doodgewone roepende mezen. Een koolmees die hard zit te zingen is goed te onderscheiden van zijn neefje de pimpelmees, die een bescheiden zilveren belletje laat horen. Maar roepjes van deze mezensoorten lijken op elkaar. En dan zit zo'n vogeltje meters verderop verstopt tussen de bladeren, waar ook een winterkoning zit te tetteren. Een voorbijrijdende auto overstemt het vogelgeluid, terwijl de teller vertwijfeld kiest voor koolmees. Of toch pimpel? Daar sta je dan om zes uur 's ochtends. Koffie zou lekker zijn. Gelukkig is het geen probleem om af en toe een onduidelijke vogel over te slaan.

Resultaten

Het is nog te vroeg om een relatie te leggen tussen de vogels en het landschap. We beperken ons hier daarom tot enkele highlights. Van twee hokken moeten de gegevens nog verwerkt worden. Deze getallen gaan over de overige 65 hokken.

Een aantal veel voorkomende soorten staan bij iedere teller inmiddels op het netvlies en het trommelvlies gebrand. Grauwe ganzen gaan glansrijk aan kop. Op sommige plaatsen zaten er honderden bij elkaar, terwijl dit een halve eeuw geleden nog een zeldzame broedvogel was in Nederland. Huismussen komen nog in veel straten voor, en dan meestal met aardige groepjes. Dat tikt lekker aan. De tijftjaf is de meest waargenomen zomergast.

Er zijn ook vogelsoorten die in veel verschillende kilometerhokken voorkomen. Als je van houtduiven houdt dan hoef je meestal niet ver te lopen om aan je trekken te komen. Hun vijflettergriepige gekoer is bijna overal te horen. De tijftjaf en de zwartkop zijn de meest wijdverspreide zomergasten.

Bijzonderheden

De uurtellingen zijn vooral bedoeld om een beeld te krijgen van de verspreiding en de dichtheid van algemene soorten. Het is leuk om af en toe wat bijzonders tegen het lijf te lopen. Een patrijs die z'n kop boven het maaiveld uitsteekt, een steenuiltje op een dak, het harde kek-kek-kek van een havik ver in een bos. Een sprinkhaanzanger of een snor, die dit jaar allebei maar weinig gehoord zijn. Er zijn ook enkele doortrekkers genoteerd, zoals paapje, tapuit, bosruiter en beflijster.

Industriële evolutie

Zoals verwacht leveren de grote natuurgebieden de meeste waargenomen vogelsoorten op

Bij het einde van de telperiode, op 30 juni, waren we ruim 21.000 vogels verder.

De Zwarte roodstaart is een uitgesproken liefhebber van dit soort stenige plekken

per vierkante kilometer. Het was als contrast leuk om te ervaren hoeveel verschillende vogels er eigenlijk leven in een industriegebied met hier en daar wat bomen, een sloot, een verruigd veldje. Op zo'n plek blijkt dan een rietgors te zitten, een baltsende kneu, een Cetti's zanger, een torenvalk, allerlei eenden. De Zwarte roodstaart is een uitgesproken liefhebber van dit soort stenige plekken. Ook de verwante Gekraagde roodstaart liet zich verrassend genoeg een keer horen tussen de bedrijfspanden.

Aanvullende tellingen: zwaluwen

Sommige soorten, zoals uilen, laten zich niet goed zien tijdens een uurtelling. Andere kosten te veel tijd om tijdens een uurtelling te tellen, zoals kolonievogels. Daarom doen we naast de uurtellingen nog aanvullend onderzoek. Dit voorjaar hebben we ons vooral geconcentreerd op de zwaluwen. Er zijn 416 nesten van

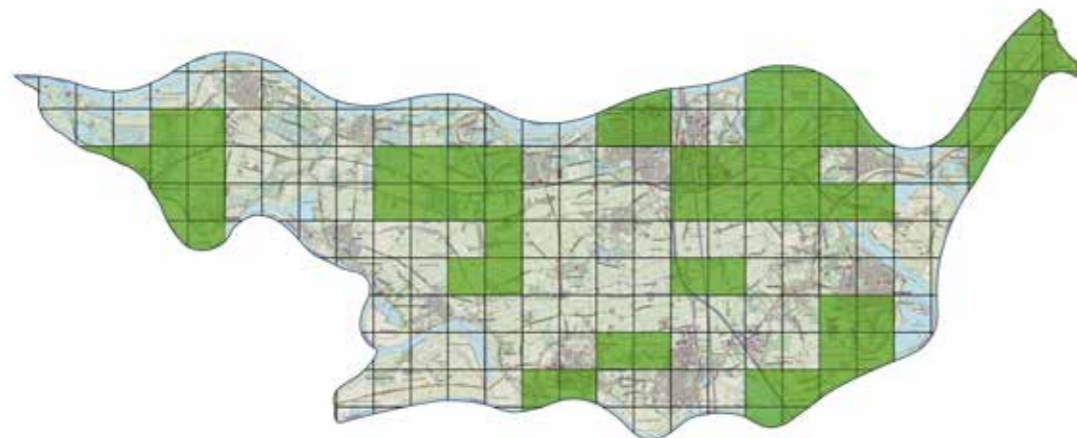
huiszwaluwen geteld. Van de oeverzwaluwen zijn 9 kolonies geteld, met in totaal 759 nesten. De grootste kolonie, in de Gandelwaard, bestond uit maar liefst 338 nesten! Voor de gierzwaluw, die broedt onder daken van huizen, hebben we dit jaar een 'proeftelling' uitgevoerd in Zaltbommel, met de nadruk op de binnenstad. De telling was niet volledig, maar leverde toch al ongeveer 100 waarschijnlijke nestplaatsen op. De boerenzwaluw hebben we nog niet nader onderzocht.

Volgend jaar willen we extra aandacht geven aan roofvogels en uilen. Die soortgroepen baltsen vaak al vroeg in het jaar, voordat de gewone telperiode begint. Voor de uilen willen we in de schemering op pad gaan. Als je interesse hebt om mee te helpen met vogels tellen dan kun je een mailtje sturen naar atlas@natuurwachtbommelerwaard.nl.

Arnout de Mooij en
Cassandra van Altena

Aantal getelde vogels	21.012
Aantal soorten broedvogels	103
Hoogste aantal soorten in één kilometerhok	66 (in Munnikenland)
Meest voorkomende vogels in aantallen	Grauwe gans (2.675 individuen), Spreeuw (1.666), Huismus (1.662)
Meest voorkomende vogels in verspreiding in kilometerhokken	Houtduif (in 63 hokken), Merel (62), Tjiftjaf (62)

getelde km-hokken

De marterachtigen in West-Europa

Mag ik u voostellen aan een uitgesproken roofdierenfamilie: de marterachtigen. Bijna alle leden zijn knap en charmant. Over de hele wereld zo'n zeventig verschillende soorten. De meeste lopen rond in een prachtige bontjas, soms met meerdere kleuren. Enkelen zelfs in absoluut waterdichte kledij. Bijkomstigheid: ze proberen zich zo min mogelijk te laten zien; poseren voor de foto komt niet voor. Een enkele paparazzo weet ze vast te leggen. Wie zijn de familieleden? Dat zijn de nerts, de wezel, de boommarter, de steenmarter, de bunzing, de hermelijn, de otter, de das en de veelvraat.

De forse veelvraat -lijkt wel een middelgrote beer- woont bij de noordpoolcirkel. De rest leeft op het Europese vasteland en ook in Schotland, Ierland en Engeland waar de boommarter naar verhouding weinig voorkomt.

Wildrovers die boommarters en die steenmarters

De familie rooft dus en niet mis ook, hun slachtoffers zijn soms net zo groot of zelfs groter dan zijzelf (eekhoorn, konijn). De familie is echter ook vaak het slachtoffer van mensen die het op hun mooie pelzen gemunt hebben, zo zijn er nogal wat nertsenfokkerijen in de wereld. Ze worden das, vaak jas. Wegens corona-besmettingen zijn alle nertsenfokkerijen in Nederland verdwenen en het fokken is nu verboden; oorspronkelijk mocht men doorgaan tot 2024. Het fokken zal straks waarschijnlijk in andere Europese landen verder gaan. Halve maatregel?! Het zijn alle vleesetende roofdieren met een scherp stel hoektanden en knipkiezen, dat klinkt lekker hè. Ze hebben allemaal een lang lichaam en korte pootjes en hun heupen zijn extra sterk ontwikkeld; deze marterachtigen zijn van nature agressief. Klimmen kunnen ze als de beste. Over het algemeen zijn het nachtdieren en ze zijn minder actief tijdens de koude maanden. De boommarter zetten we in het zonnetje en de steenmarter ook.

Enkele overeenkomsten en verschillen

De boommarter lijkt misschien op een kat, maar heeft veel kortere poten en een spitsere kop en dat geldt ook voor de steenmarter. Een kat loopt soepel en hoog op zijn poten en een marter loopt met doorgezakte poten, een soort sluipgang. Hij kan zich tegen een boom aandrukken en hij lijkt wel op een boomklever. Hij klimt van boven naar beneden en terug. Lopen doet hij meestal huppelend. Springen doet hij ook en wel anderhalve meter ver. Van boom tot boom overbrugt de boommarter zwevend: vier meter! Zijn pootjes? Daar komt hij altijd op terecht.

De boommarter heeft een donkere vacht, variërend van donkerbruin tot kastanjebruin. Zijn bef is over het algemeen mooi diepgeel, met soms ook crème-wit of oranje als uitersten. De boommarter heeft een donkere ondervacht.

Dé manier om hem te herkennen.

De bef van een steenmarter is wit en lijkt op een zwemvest dat doorloopt tot op zijn poten. Zijn ondervacht is licht of wit. De oren van een boommarter zijn groter en ze staan meer recht op en de rand van de oren is lichter dan bij de steenmarter. Zowel bij de boommarter als bij de steenmarter is het vrouwtje beduidend minder zwaar dan het mannetje; zij weegt gemiddeld 1200 gram en hij 1800 gram. De steenmarter is iets zwaarder. Maar ja, steen hè. Het boommartermannetje is ook groter dan het vrouwtje, zijn lengte varieert van 40 tot 55 centimeter en een staartlengte van 20-28 centimeter. De boommarter staat iets hoger op zijn poten dan de steenmarter, die dus weer zwaarder is.

De boommarter

De boommarter leeft tijdens de schemering en gedurende de nacht. Soms wordt hij ook wel overdag gezien. Hij leeft solitair behalve in de

Marterachtigen, bijna alle leden zijn knap en charmant.

Zowel de steenmarter als de boommarter ontdekken steeds meer leefgebied in de Bommelerwaard

- paartijd. Hij heeft een rijk menu: vogels, konijnen, muizen (spitsmuizen en bosmuizen), maar ook vruchten, bessen en noten. Daarbij: eekhoorns en eieren, fazanten, houtduiven en mezen. Zijn eerste keuze is een vogel. Een nestkast is bij hem niet veilig.
- Tijdens de paartijd laat hij merken dat hij er is en hoé opgewonden en geil klinkt zijn: ók-ók-ók. De beukeboom is z'n lievelingsboom. Het lege hol van een zwarte specht geniet zijn voorkeur. Een verlaten nest, een nestkast, een holle boom dienen soms óók als verblijfplaats. Op de grond of in de boom is dan een latrine te vinden. Qua behendigheid doet hij niet onder voor de eekhoorn. Eekhoorns hebben een totaal andere leefwijze en ook de bouw is geheel anders. Een eekhoorn is op een enkel slakje na een herbivoor.
- In Engeland wordt de autochtone rode eekhoorn verdrongen door de door de mens geïntroduceerde grijze eekhoorn. Nu wil het toeval dat de boommarters alleen maar grijze eekhoorns eten en de rode sparen. Even wat getallen: in Groot-Brittannië zijn nog 130.000 rode eekhoorns en 3.000.000 grijze. Helaas komt de boommarter daar in het midden en zuiden niet zoveel voor. Spannend dus. In een paar bootjes illegale boommarters die kant op duwen?!

De boommarter zien

- Hij houdt van bosrijk gebied en vanuit het oosten van ons land zoekt hij zijn verblijf in het westen, maar druk wil het daar niet worden. Overdag hebben we weinig kans. Het is de schemering, het is de nacht die hem uithuizig maakt op zoek naar een prooi. Het liefst een vogel dus.
- Nooit verplaatst hij zich van A naar B in een rechte lijn; hij hipt in open gebied van schuilplaats naar schuilplaats. Waar die uit bestaat? Een slootrand, bestaand hol (mol, rat), drainagepijpen, takkenbossen, boomstammen, puin, schuurtjes en verzin in deze lijn maar verder. Wie hebben het dan op hem gemunt? De clandestiene jagers, vossen, katten, roofvogels, ooievaars, reigers, de nachtroofvogel uil. Ook de hond mag in dit rijtje. Niet die van u natuurlijk.
- De boommarter verplaatst zich dus van schuilplaats naar schuilplaats. In het bos voelt hij zich het veiligst; alhoewel hij ook daar vele schuilplaatsen heeft. Uitrusten kan in zijn boomhol, maar net zo makkelijk in een vogelnest. Bevalen en de kleintjes grootbrengen -gemiddeld driegebeurt vanaf een vaste plek. In die periode is het beslist het makkelijkst om de boommarter te spotten. De marters hebben een uitgestelde draagtijd: het vrouwtje wordt in de nazomer bevrucht, maar de vrucht gaat pas in het voorjaar groeien.

door: Jaap Sluiter

De steenmarter

De steenmarter leeft nogal eens in de nabijheid van mensen, komt soms gebouwen binnen en maakt bepaalde auto's onklaar. Hij is niet altijd de publiekslieveling, maar de auto-industrie anticipeert, evenals hun gastheren. Er zijn advieslijsten. Voor ons zijn de steenmarter en de boommarter wélkom.

Welk dier uit de marterfamilie is nu het meest bekend? In Europa lijkt me dat de wezel, die zie je ook overdag. Het allerbekendst is echter de hermelijn. In Parijs hebben we De Mona Lisa en in Krakau hebben we De dame met de hermelijn, ook van Leonardo da Vinci. Een sierlijke, aantrekkelijke dame en misschien vind je de forse hermelijn ook wel mooi. Het beest heeft de grootte van een baby. Freud zou er beslist een verklaring voor hebben.

Steenmarter

Een haperende starter heeft een steenmarter nabij zijn carter. Als tijdens het afpersen zijn kiezen knersen, denkt hij: visolie verversen!

Zowel de steenmarter als de boommarter ontdekken steeds meer leefgebied in de Bommelerwaard. Na onder andere een aantal jaar geobserveerd te hebben in de Lieskampen vinden we nu ook boommarters daarbuiten en intensief camerawerk in de omgeving van Velddriel leverde verschillende steenmarters op die nu al ten westen van Ammerzoden voorkomen. Meer weten over de resultaten van de werkgroep? Vraag of zoek een jaarverslag op, vol met foto's en interessante informatie.

ondergelopen uiterwaard met zilverreigers en koereiger

De broedvogels van de Hurnse uiterwaard

Ieder jaar onderzoeken vrijwilligers van de Natuurwacht Bommelerwaard een natuurgebied. Dit jaar viel de beurt aan de uiterwaard van Hurwenen en zijn de broedvogels geïnventariseerd. De gehele uiterwaard, van café De Roskam in Hurwenen tot De Panoven in Oensel, is ruim 350 hectare. Het natuurgebied rond de Hurnse Kil, dat beheerd wordt door Staatsbosbeheer, is ruim 150 hectare. In 2014 is het gebied ook door de Natuurwacht geïnventariseerd. Toen werden er fikse ingrepen uitgevoerd in het gebied. De beroemde Kil werd vergroot en een meestromende nevengeul van 2,7 km werd gegraven. We waren benieuwd of deze veranderingen in het landschap tot verbetering hebben geleid van het aantal broedvogels.

Alom zangvogels

De fiets-wandeldijk van Zaltbommel naar Hurwenen staat garant voor prachtige waarnemingen. Je komt dan langs de oude strang van de rivier de Waal, die in 1639 van de hoofdstroom werd afgesneden; de bekende Hurnse Kil. In de zone tussen de waaldijk en de Kil is het van april t/m juni een waar vogelparadijs. Uit het riet hoor je de Kleine karekieten. Om de tweehonderd meter is er wel een territorium. Wanneer de karakteristieke zang even ophoudt dan hoor je de bescheiden zang van de rietgors. De Cetti's zanger heeft die stilte niet nodig, want zijn plotselinge luide zang hoor je boven alles uit. Het aantal Cetti's zangers

blauwborst

is de afgelopen tien jaar flink toegenomen. Van één territorium naar ongeveer tien. Een toename geldt ook voor de blauwborst. Je kunt hem horen bij het riet waar wat struweel is van wilg. Aanvankelijk verscholen, maar bij enig geduld verschijnt hij op een van de hoogste takken en zingt, met de blauwe borst vooruit, het mooiste lied. In de Hurnse uiterwaard zijn tenminste vijftien territoria geteld. Zangvogels als tjiftjaf, zwartkop, winterkoning, grasmus en tuinfluiter hoor je overal. Heel bijzonder is het aantal fitissen. In iedere uiterwaard hoor je wel zijn lieflijke zang, maar opvallend is het grote aantal. Op sommige locaties, waar veel opschot is van wilg, hoor je dicht bijeen wel vijf fitissen tegen elkaar opzingen. Het jaar 2022 is een goed jaar voor nachtegalen. In het struweel van de diverse tichelgaten werden tenminste vijf territoria geteld.

Roerdomper

Tot in 2020 steeg regelmatig het lage hoempende geluid van de roerdomp op uit het rietmoeras. Vorig jaar en dit jaar bleef het helaas stil in dit frequentiebereik. Het afgelopen broedseizoen is deze zeldzame reiger zelfs helemaal nergens meer in de Bommelerwaard gehoord. Een opvallend geluid aan de andere kant van het spectrum was gelukkig nog wel te beluisteren. Het gaat om de sprinkhaanzanger, die inderdaad een goede imitatie van een sprinkhaan in huis heeft. Genieten voor ochtendmensen met een goed gehoor.

Wanneer de karakteristieke zang even ophoudt dan hoor je de bescheiden zang van de rietgors

Wie had ooit kunnen bedenken dat de lepelaar of de grote zilverreiger broedvogel zouden zijn in de Hurnse Kil?

Lepelaars en reigers

Wie had ooit kunnen bedenken dat de lepelaar of de Grote zilverreiger broedvogel zouden zijn in de Hurnse Kil? En toch is het gebeurd. Al enige jaren broeden er enkele lepelaars in het dichte struweel. Een luchtfoto uit 2020 laat zien dat er toen bij elkaar ongeveer dertig nesten waren van Blauwe reigers, Grote zilverreigers en lepelaars. De soorten zijn daarop niet te onderscheiden. Op basis van het aantal rondvliegende en foeragerende lepelaars schatten we dat er dit jaar vijf of zes lepelaarsnesten zijn geweest. Het lijkt erop dat het er in 2020 wat meer waren. De lepelaars komen waarschijnlijk van de al jaren bestaande kleine kolonie in de Crobsche Waard bij Haften. Ook in Munnikenland zijn voor het eerst broedende lepelaars waargenomen. Tussen de lepelaars zitten ook twee of drie paartjes Grote zilverreigers en enkele Blauwe reigers. Vogelaars in het rivierengebied werden op 16 april flink enthousiast toen er opeens een melding kwam van een waarneming van negen koereigers in de Hurnse uiterwaard. De kudde koereigers bleef ruim een week in de buurt rondhangen, om daarna te vertrekken met onbekende bestemming. Later in het jaar werden bij regelmaat groepen koereigers gesignaleerd in de Oostvaardersplassen en in de Dordtse Biesbosch.

Acht koereigers

Zwarte sterns, visdiefjes en dwergmeeuwen

In het voorjaar van 2022 heeft Staatsbosbeheer op verschillende plekken in de Hurnse kil en in een kleine strang vlotjes gelegd voor de Zwarte stern. Alle jaren broeden er zwarte sterns in de kil. Het gaat veelal om een kolonie van ongeveer

Zwarte stern

tien paartjes. Met de nieuwe vlotjes probeert men de kolonie te behouden en wellicht uit te breiden. Het aantal van tien paartjes is in 2022 niet gehaald. Het bleef steken op vijf bezette vlotjes, die allemaal bij elkaar lagen. Misschien heeft het zomerse hoogwater van vorig jaar de toch al kwetsbare kolonie een slag toegebracht. Visdiefjes foerageren samen met de Zwarte

sterns, maar ze blijken geen interesse te hebben in de luxe vlotjes. Een groep van ongeveer zestien visdiefjes heeft een veilige plek gevonden om te broeden op het grinddak van een kantoor langs de A2, nabij het gemeentekantoor, dat hemelsbreed op nog geen 500 meter afstand ligt. Mogelijk hebben zij hun jongen grootgebracht met visjes uit de Kil.

Medio april is het ook waakzaam zijn als het om de zeldzame dwergmeeuw gaat. Deze sierlijke meeuw is geen broedvogel, maar op zijn tocht naar Noordoost-Europa foerageert hij graag enkele dagen in de nevengeulen van het rivierengebied.

En weidevogels?

Je zou hopen dat er in deze grote uiterwaard een rijkdom is aan weidevogels als grutto, tureluur, wulp, Kievit en scholekster. De realiteit is anders. In de jaren zeventig (zie tabel) kwamen de meeste van deze weidevogels veelvuldig voor in de Kil. De Kievit voorop. Zelfs de watersnip had twee territoria. In 2022 heeft er geen enkele grutto gebroed. Van de enkele wulpen en tureluurs die zich in het gebied ophielden zijn geen nesten vastgesteld. De Kievit was met twee paartjes present. Schrijnend was het om te zien hoe loslopende honden dicht bij een van de nesten konden komen. Uiteindelijk zijn de broedsels mislukt, mogelijk als gevolg van de verhoogde waterstand. De enkele broedende scholeksters in het gebied hebben misschien meer geluk gehad. De Gele kwikstaart is op twee locaties waargenomen en dat geldt ook voor de veldleeuwrik. Graspiepers komen wat meer voor. Ongeveer tien paartjes. Ook de kneu is goed vertegenwoordigd.

Op jacht naar zeldzame rallen

De vogelwerkgroep Grote Rivieren heeft van 1972 tot 1977 het gebied onderzocht op aanwezigheid van waterral, Klein waterhoen, Kleinste waterhoen, porseleinhoen en kwartelkoning. Al deze soorten zijn toen in aantallen van één tot zes broedparen aangetroffen, en ook nog een kwartel en twee woudaapjes (een kleine reigersoort). Al jaren is het aantal broedgevallen van deze schuwe

moerasvogels landelijk sterk afgenomen. Hun roep wordt tegenwoordig niet meer gehoord in de Kil. Met de waterral gaat het gelukkig goed. Die komt in de gehele Bommelerwaard nog voor. Ook rond de Hurnse Kil zijn enkele territoria geconstateerd.

Waar was de Bruine kiekendief?

Alle jaren broedt deze jagende moerasroofvogel in een van de rietvelden van de Hurnse Kil. In het voorjaar van 2022 werd hij ook gezien en leek het erop dat ze op hun oude vertrouwde plek zouden gaan broeden. Medio april steeg echter plotseling de rivier de Waal en kwam het water in de lage uiterwaarden voor korte tijd opeens een halve meter hoger te staan. Waarschijnlijk was dit funest voor de bruine kiekendief. Een andere tot de verbeelding sprekende roofvogel, de havik, had voor het tweede jaar op rij een territorium. Zijn nest was diep verborgen in het bos ten westen van de grote zandwinplas. Waarschijnlijk hebben ook de buizerd en de sperwer gebroed in de Kil. De torenvalk had een succesvol nest net binnen de dijk. De boomvalk is wel gesignaleerd, maar heeft waarschijnlijk geen territorium gehad.

slobeend

Futen, ganzen en eenden

Na het vertrek van de honderden brandganzen, kolganzen en smienten naar Noord-Europa is het wachten op de broedvogels. Futen hebben al snel paartjes gevormd en zijn druk met de balts en nestbouw. Op meerdere plekken in de Kil wordt de dodaars gehoord. Zou de zomertaling weer komen en gaan tafeleend en kuifeend broe-

Een andere tot de verbeelding sprekende roofvogel, de havik, had voor het tweede jaar op rij een territorium

Het is een feest om lopend of fietsend de rijke flora en fauna vanaf de Waaldijk te bewonderen

den? Gelukkig zijn ze in 2022 samen met krakeenden en slobbeenden allemaal gesignaleerd. Of het tot succesvolle broedsels is gekomen is lastig te zeggen. Dan moeten er echt pulli gezien worden. Bij de kuifeend en tafeleend lukt dat wel, maar de andere eenden blijven met hun kuikens lang verborgen in het rietmoeras en wordt het gissen naar het broedsucces.

Een geweldig natuurgebied

In het boek van de Natuurwacht over de flora en fauna van 58 natuurgebieden in de Bommelerwaard schreven we in 2015 bij het hoofdstuk over de Hurwenense uiterwaard: 'Als er een wedstrijd zou zijn om te bepalen welke uiterwaard in de Bommelerwaard het waardevolst is als het gaat om de rijkdom aan flora en fauna, dan maakt de

Soort	1972 - 1976	2010 - 2014	2022
Baardman			
Bergeend			
Blauwborst			
Blauwe Reiger			
Boomkruiper			
Boomvalk			
Bosrietzanger			
Braamsluiper			
Bruine Kiekendief			
Buizerd			
Cetti's Zanger			
Dodaars			
Ekster			
Fazant			
Fitis			
Fuut			
Gaai			
Gekraagde Roodstaart			
Gele Kwikstaart			
Grasmus			
Graspieper			
Grauwe Gans			
Grauwe gors			
Grauwe Vliegenvanger			
Groene Specht			
Groenling			
Grote Bonte Specht			
Grote Canadese Gans			
Grote karekiet			
Grote Zilverreiger			
Grutto			
Havik			
Heggenmus			
Holenduif			
Houtduif			
IJsvogel			
Kievit			
Klein waterhoen			
Kleine Karekiet			
Kleine Plevier			
Kleinst waterhoen			
Kneu			
Knobbelzwaan			
Koekoek			
Koolmees			
Krakeend			
Kuifeend			
Kwartel			
Kwartelkoning			
Lepelaar			
Matkop			

■ vastgesteld of zeer aanmerkelijk territorium

■ gezien in broedtijd, territorium niet zeker

Hurwenense uiterwaard grote kans die te winnen'. Zeven jaar later moeten we erkennen dat die eerste prijs het nu niet meer gaat worden. Het Munnikenland is de Kil voorbij gestreefd. Dankzij forse maatregelen in het Munnikenland is het natuurgebied rond Loevestein een toplocatie geworden voor veel vogels. Niet alleen broeden daar lepelaars en Grote zilverreigers maar ook meerdere paartjes kluten, bergeenden, grutto's, tureluurs, Kleine plevieren en wordt de roep van waterral, porseleinhoen, kwartel en kwartelkoning nog steeds gehoord. Als kers op de taart is daar de verschijning van de zeearend en de steltkluut. Munnikenland is uiteraard aanzienlijk groter van oppervlak (500 ha) en is verbonden met de uiterwaarden van Maas en Waal. De natuur is echter geen wedstrijd en we zijn met elkaar wat trots op de Hurwenense uiterwaard. Dankzij landschappelijke ingrepen in 2015 en de aanleg van de nevengeul heeft het gebied een goede impuls gekregen en blijft het een belangrijk natuurgebied voor veel vogels. Het is een feest om lopend of fietsend de rijke flora en fauna vanaf de Waaldijk te bewonderen en te genieten van de lepelaars en Zwarte sterns, die hun jongen komen voeren; van de blauwborst, die zijn mooiste lied zingt; van de Bruine kiekendief, die al wiekend op kuikens jaagt. Wat een prachtig gebied!

Rien Melis
Ton van Balken
Arnout de Mooij

Kleine karekiet

De Grote zilverreiger en zijn kansen in de Bommelerwaard.

Iedere keer wanneer ik een Grote zilverreiger (Ardea alba) zie, en daarvoor hoef je tegenwoordig niet zo heel erg je best te doen, ben ik weer verbaasd over de fantastische kleur wit die de natuur mij dan voorschotelt. Dat is tevens de reden waarom deze vogel zo makkelijk is te vinden want je kunt met dat heldere wit niet echt van een schutkleur spreken in ons groene rivierenlandschap.

In het eerste vogelboekje dat ik kreeg, het werd in 1969 uitgegeven, komt de Grote zilverreiger niet voor. Dat is te verklaren doordat de eerste waarnemingen van deze vogel in Nederland pas in het midden van de jaren 70 werden gedaan. Aan het eind van diezelfde jaren 70 werd in de Oostvaardersplassen het eerste broedgeval genoteerd. Daarna bleef het ruim een decennium lang kwakelen met deze reigersoort. Met soms geen en soms enkele broedparen leek het er niet op dat de Grote zilverreiger een succesvolle vogel ging worden in ons land. Echter na een herinrichting van een deel van de Oostvaardersplassen, ontstond er een situatie waarbij het voedselaanbod dusdanig verbeterde zodat de Grote zilverreigers vanaf 1991 jaarlijks in dit gebied gingen broeden. Net als de Blauwe reiger broeden ook Grote zilverreigers in kolonies. Vanaf de eeuwwisseling groeide de kolonie in de Oostvaardersplassen van ± 10 broedparen naar bijna 200 paren in 2015. Opvallend is wel dat rondom deze kolonie buiten het broedseizoen vrijwel geen Grote zilverreigers worden waargenomen. Ook in Friesland en op de grens van de Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden zijn kolonies met tot wel 25 broedparen te vinden.

De nest en broedperiode loopt van april tot juni. De meest geliefde locaties voor een kolonie zijn oibossen, rietmoerassen en oeverzones van meren en plassen. Een aantal van dit soort biotopen is zeker in de Bommelerwaard te vinden. Al enkele jaren broeden 1 a 2 paren in de Kil van

Hurwenen. Het wachten is op een broedgeval in Munnikenland. De 3 à 4 eieren worden in ongeveer 25 dagen uitgebroed. Daarna worden de jongen door beide ouders verzorgd totdat ze na 40 tot 60 dagen het nest definitief verlaten. Na zo'n 25 dagen beginnen de jongen wel de wereld buiten het nest te verkennen door al lopend en klauterend kleine uitstapjes te maken.

Op het menu van zowel de jonge als volwassen individuen staan vooral vis en andere in het water levende dieren zoals amfibieën en kreeftachtigen. Daarnaast wordt het dieet aangevuld met muizen, kleine vogels en mollen. Aan prooidieren

ontbreekt het dan ook niet in ons rivierengebied. Dat is ook zichtbaar wanneer we kijken naar het aantal foeragerende Grote zilverreigers die er in de Bommelerwaard worden gezien. Wanneer het een goed muizenjaar is verschuift de aandacht van deze vogels van de waterkant naar het grasland. Daarbij lijken ze dan een voorkeur te hebben voor weides die begraaasd worden door vee of bijvoorbeeld ganzen. Waarschijnlijk zijn de muizen dan makkelijker te vangen doordat zij zich door de grazers op het weiland laten opschrikken. De verplaatsingen die daardoor ontstaan maakt het voor de reigers makkelijker om de muizen te verschalken. Er zijn in Nederland waarnemingen bekend waarbij er wel meer dan 30 Grote zilverreigers in een weiland met grazende koeien werden geteld. Naast de Grote is er ook nog de Kleine zilverreiger. Daar waar de Grote zilverreiger een lengte van 1 meter kan bereiken wordt de Kleine zilverreiger maar rond de 60 cm lang. Helaas heeft men niet vaak het geluk om beide soorten in één shot samen te zien en dan is het toch lastig om alleen op basis van formaat de juiste soort te herkennen. Gelukkig zijn er nog een paar andere verschillen waardoor de beide vogels toch uit elkaar zijn te houden. De kleine heeft geel tot licht groene voeten met daarboven donkere poten. Bij de grote zijn de poten en voeten helemaal donker met als kanttekeningen dat gedurende een korte periode in het broedseizoen de poten roodachtig kunnen kleuren. Maar nog veel zichtbaarder is de kleur van de snavel. Bij de Grote zilverreiger is die helder geel terwijl de Kleine zilverreiger een donkere snavel heeft. Als laatste is de lange en zeer dunne nek van de Grote zilverreiger echt

een opvallend verschil t.o.v. de veel compacter ogende Kleine zilverreiger. Juist deze nek geeft de Grote zilverreiger dat extra beetje elegantie wat de Kleine zilverreiger misschien mist. De nek van reigers is zo wie zo een interessant onderwerp. Bij overvliegende vogels kan het door bijvoorbeeld tegenlicht soms lastig zijn om kleuren te onderscheiden. Wanneer je dan een grote vogel ziet vliegen met een nek in de vorm van een S is dat altijd een reiger. De ooievaar en lepelaar, die in de vlucht eventueel kunnen worden verward met een reiger, vliegen altijd met een gestrekte nek. Uiteraard is de lepelaar ook nog herkenbaar aan zijn lepelvormige snavel terwijl de reigers allemaal een dolkervormige snavel hebben. De grootste kans om de Grote zilverreiger in de Bommelerwaard te zien is in het najaar. Dan komen er reigers uit Oost Europa naar o.a. Nederland om hier te overwinteren. Een migratie die ook bij zangvogels en eenden heel gebruikelijk is. Merkwaardig genoeg komen er ook Grote zilverreigers uit meer zuidelijke gebieden naar Nederland om hier te overwinteren. Waar die toch wat tegengestelde verhuizing door wordt veroorzaakt is nog niet helemaal duidelijk. Het aantal overwinterende Grote zilverreigers in Nederland wordt geschat op 5.000 tot 10.000 exemplaren. Wanneer u doelbewust op zoek wilt gaan naar deze prachtige vogel zijn de nevengeulen en uiterwaarden van de Waal samen met het Munnikenland de meest kansrijke gebieden. Maar ook een ritje door de polder van de Bommelerwaard kan een ontmoeting met de Grote zilverreiger opleveren.

Erwin van der Speld

Bron vermelding:
 Websites: Sovon en Vogelbescherming
 Literatuur: Vogel atlas van Nederland editie 2018, Hayman's zakgids vogels, Vogels om ons heen (Ko Zweeres)

jaargang 6, nummer 2, september 2022

colofon

Natuurlijk Bommelerwaard is een uitgave van de Natuurwacht Bommelerwaard en verschijnt tweemaal per jaar. Prijs: leden, gratis, losse nummers, € 3,50

Redactie:
 Ton van Balken
 Rien Melis
 Harry Kolman
 redactie@natuurwachtbommelerwaard.nl

Vormgeving en opmaak:
 Harry Kolman

vereniging

Natuurwacht Bommelerwaard
 Postbus 157
 5300 AD Zaltbommel
 email: info@natuurwachtbommelerwaard.nl
 website: www.natuurwachtbommelerwaard.nl

bestuur

voorzitter	Harry Kolman, Zaltbommel
secretaris	Cassandra van Altena, Zaltbommel
penn.meester	Lot Tönis, Zaltbommel
leden	Dirk Muller Ton van Balken Erwin vd. Speld

contactpersonen werkgroepen

WG Kleine marters, Arnout de Mooij
 arnoutdemooij@gmail.com

WG Landschapsbeheer, Ton van Balken
 acvanbalken@upcmail.nl

WG Akkervogels, Cassandra van Altena
 cassandrava@hotmail.com

WG Steenuilen, Harry Kolman
 h.kolman@natuurwachtbommelerwaard.nl

WG Torenvalken, Ton van Balken
 acvanbalken@upcmail.nl

WG Vlinders, Lot Tönis
 vlinderwerkgroep@natuurwachtbommelerwaard.nl

WG Vogels en planten, Dirk Muller
 nwb.d.muller@gmail.com

colofon, verenigingsnieuws en activiteiten

Verenigingsnieuws

Terugblik ALV 2022

De ALV heeft dit jaar plaatsgevonden op 21 maart in de Grote Aak. Het verenigingsjaar 2021 werd doorgenomen. Het beleidsplan en de begroting voor 2022 werden gepresenteerd en goedgekeurd door de aanwezigen. Erwin van der Speld (algemeen bestuurslid), Ton van Balken (algemeen bestuurslid) en Cassandra van Altena (secretaris) waren aftredend en herkiesbaar. Zij zijn allen herkozen. Tijdens de vergadering werd Hans Wijkhuisen in het zonnetje gezet. Hans zet zich al 25 jaar in voor de werkgroep Landschapsbeheer, die het onderhoud verzorgt in onder andere de Kloosterwiel. Het knotten van (grote) knotwilgen is een moeilijke klus, Hans zet zich daar vol voor in. Hij kan uitstekend en veilig met de kettingzaag overweg, wat een onmisbare kwaliteit is voor de werkgroep. Hans werd tijdens de avond bedankt voor zijn inzet met een certificaat, een bos bloemen en een warm applaus!

Werkgroepen

De Natuurwacht Bommelerwaard kent al heel wat werkgroepen, maar daar zijn recent nog twee werkgroepen bij gekomen: een akkervogelwerkgroep en een poelenwerkgroep. De akkervogelwerkgroep wil akkervogels als patrijs, veldleeuwrik en kneu in de Bommelerwaard helpen. Samen met Stichting Landschapsbeheer Gelderland en VANL De Capreton wordt gezocht naar locaties waar maatregelen ten behoeve van akkervogels genomen kunnen worden. In 2022 is op 15 locaties een patrijzenhaag, een kneuenbosje en/of zaadmengsel afgeleverd en aangeplant. Daarnaast is het monitoren van de patrijs in de Bommelerwaard een belangrijke activiteit van de groep. De poelenwerkgroep heeft als doel om meer en/of beter leefgebied voor amfibieën te creëren, waaronder de kamsalamander.

Big Day 2022

Nadat de Natuurwacht in 2019 een eerste succesvolle Big Day (vogelwedstrijd) had georganiseerd in de gemeente Zaltbommel, werd na de coronapauze de tweede Big Day dit jaar gehouden in de gemeente Maasdriel. Vier teams hebben met elkaar 100 soorten vogels waargenomen binnen 24 uur, waaronder bosuil, blauwborst, en zomertaling. De felbegeerde trofee, de Bommelerwoerd, ging dit jaar naar team Het Puttertje, die 92 soorten hebben waargenomen.

Natuurprojecten

In de Bommelerwaard lopen veel projecten die zich op natuur richten of daar invloed op hebben. De Natuurwacht houdt zich op dit moment (onder andere) bezig met de volgende projecten:

Woningen Gameren. In Gameren zijn woningen gepland aan de Hendrikstraat. Dit gebied ligt binnen een steenuilenterritorium, daarom heeft de Steenuilenwerkgroep contact met de omgevingsdienst en ecoloog over compensatiemaatregelen.

Windmolens Hoenzadriel. Bij de geplande windmolens in Hoenzadriel neemt de werkgroep Kleine marterachtigen deel aan een groep die advies geeft over de herinrichting van de omgeving van de molens t.b.v. kleine marterachtigen. Er zullen groene corridors geplant worden en natuurvriendelijke oevers worden aangelegd.

Gebiedsontwikkeling Alem. De plannen voor ontzanding bij Alem houden de gemoederen bezig. De Natuurwacht neemt deel aan de klankbordwerkgroep. De Natuurwacht wil er voor waken dat flora en fauna niet onnodig verloren gaan, en dat (mogelijke) ontwikkelingen goed onderbouwd worden, daarbij gebruikmakend van onze kennis van het gebied.

Perceel Velddriel. De Natuurwacht onderzoekt de mogelijkheden om een kavel in Velddriel te pachten t.b.v. (agrarische) natuurontwikkeling. Dit gebeurt in samenspraak met de Capreton.

Activiteitenagenda september 2022 – maart 2023

Datum	Soort activiteit	Thema	Informatie
Za 3-9	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Heemtuin en Kruidentuin	10.00 -12.30u, Oliemolen Zaltbommel Contactpersoon: Ton van Balken
Wo 14-9	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Heemtuin en Kruidentuin	10.00-12.00u, Oliemolen Zaltbommel Contactpersoon: Ton van Balken
Zo 18-9	Werkgroep Natuurwandelingen	Hedelse Bovenwaard Ooibos, bevers, open vlakten. In de bovenwaard kan je van alles verwachten. Bij laag water steken we de geul over (zorg voor dicht schoeisel) en lopen we een rondje. Staat het water hoger, dan wandelen we heen- en weer. Een wandeling van ongeveer drie uur.	10.00u, verzamelen op de parkeermogelijkheid langs de A2, afslag Maasdijk. Denk eraan om iets te eten en te drinken mee te nemen voor onderweg. Deze activiteit is voor werkgroepleden, het betreft informele wandelingen waarbij we elkaar wijzen op wat we tegenkomen. Geïnteresseerden (ook niet-werkgroepleden) kunnen zich aanmelden via Dirk Muller.
Wo 21-9	Lezing	Lezing Vogels op Ameland Een lezing vol prachtige natuurfoto's en mooie natuurverhalen over de rijkdom aan vogels op Ameland door Ton van Balken. Een goede gelegenheid om de kennis van alle wadvogels te vergroten.	Aanvang: 19.30 - 21.30u Locatie: Gasthuiskapel, Gasthuisstraat 34, Zaltbommel. Toegang: gratis Contactpersoon: Ton van balken
Za 24-9	Openbare excursie	Ijsvogels in de Gamerensche waard De ijsvogel is een prachtig exotisch ogend vogeltje. De uiterwaard bij Gameren is een van de plekken in de regio waar hij vaak wordt gesignaleerd. Een schelle roep, gevolgd door een blauwe flits over het water. Of minder opvallend, zittend op een overhangende tak, speurend naar visjes. We gaan ernaar op zoek en we proberen hem ook met de telescoop in beeld te krijgen.	Start: 9.00u, bij het bruggetje in de Gamerensche Waard. Duur: ongeveer 1,5 uur Deelname: gratis Contactpersoon: Arnout de Mooij
Za 1-10	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Heemtuin en Kruidentuin We gaan aan de slag in de kruidentuin. In de heemtuin gaan we een deel van de hoge meidoorns snoeien, zodat we volgend jaar weer een frisse haag hebben.	10.00-12.30u, Oliemolen Zaltbommel Contactpersoon: Ton van Balken

Zo 2-10	Openbare excursie	Marters in het veld We gaan met de Werkgroep Kleine Marterachtigen wildcamera's plaatsen in een gebied in de Bommelerwaard, om een beter beeld te krijgen van de marters (zoals wezel, hermelijn en bunzing) en andere zoogdieren die er voorkomen. Ga mee om te zien hoe dit onderzoek in z'n werk gaat. Als je zelf een wildcamera hebt, dan kun je die ook meenemen. Op zaterdag 29 oktober, 10.00u, halen we de camera's weer op en bekijken we de opnames. De locatie wordt na aanmelding bekend gemaakt.	Start: 10.00u Aanmelden bij Arnout de Mooij (arnoutdemooij@gmail.com)
Zo 9-10	Werkgroep Natuurwandelingen	Stadswallen Zaltbommel Een wandeling over de bolwerken. Ook een bezoek aan de heem- en kruidentuin staan op het programma. We wandelen om de oude binnenstad heen en zullen speciale aandacht hebben voor bomen en vruchten. De wandeling duurt ongeveer 2,5 uur.	10.00u, Beersteeg Zaltbommel Deze activiteit is voor werkgroepleden, het betreft informele wandelingen waarbij we elkaar wijzen op wat we tegenkomen. Geïnteresseerden (ook niet-werkgroepleden) kunnen zich aanmelden via Dirk Muller.
Wo 12-10	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Heemtuin en Kruidentuin Het is de laatste werkochtend van dit seizoen. We maken de kruidentuin winterklaar, maar laten toch veel kruiden staan voor dekking van insecten.	10.00 -12.00u, Oliemolen Zaltbommel Contactpersoon: Ton van Balken
Wo 26-10	Lezing	Het landschap en de vogels van Senegal. Veel van onze zomergasten verblijven in de winter langs de westkust van Afrika. We nemen u mee naar een van deze landen, Senegal en laten u kennis maken met het land, volk en heel veel prachtige vogels.	Aanvang: 19.30 - 21.30u Locatie: Gasthuiskapel, Gasthuisstraat 34, Zaltbommel Toegang: gratis Contactpersoon: Ton van Balken
Za 5-11	Werkgroep Landschapsbeheer	Landelijke Natuurwerkdag Kloosterwiel Op de eerste zaterdag van november start jaarlijks in ons land het werken in de natuur. Wij gaan aan de slag in ons eigen natuurgebied, De Kloosterwiel, en gaan knotwilgen snoeien.	Aanvang: 10.00 - 13.00u Startpunt: Zuiden van de Wiel in wijk de Spellewaard aan de straat: De Kloosterwiel. Bij info-bord/bruggetje. Contactpersoon: Ton van Balken
Za 5-11	Openbare excursie	Excursie Piekenwaard Alem i.h.k.v. klimaatweek. We maken een wandeling langs en door deze fraaie uiterwaard bij Alem aan de Maas. Vrijwilligers onderzochten dit jaar de flora en fauna van deze uiterwaard en informeren u over de rijkdom van o.a. das, bijzondere libellen en stroomdalflora.	Start: 15.00u, bij voetbalveld Alem aan Jan Klingeweg. Parkeren in berm. Duur: 1,5 uur Deelname: gratis Contactpersoon: Ton van Balken
Za 26-11	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Kloosterwiel We gaan wederom in ons natuurgebied knotwilgen snoeien. Hopelijk staat het water laag en kunnen we dicht langs de oever de wilgen snoeien.	Aanvang: 10.00 - 13.00u Startpunt: Zuiden van de Wiel in wijk de Spellewaard aan de straat: De Kloosterwiel. Bij info-bord/bruggetje. Contactpersoon: Ton van Balken
Za 17-12	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Kloosterwiel Ten oosten van Kloosterwiel ligt een voormalig brameneiland met dikke knotwilgen. We gaan ze vandaag snoeien.	Aanvang: 10.00 -13.00u Startpunt: Zuiden van de Wiel in wijk de Spellewaard aan de straat: De Kloosterwiel. Bij info-bord/bruggetje. Contactpersoon: Ton van Balken
Za 7-1	Werkgroep Landschapsbeheer	Roomgat Hedel Aan de Maasdijk in Hedel ligt een mini-natuurreservaat van Natuurmonumenten, dat door Natuurwacht is geadopteerd. We gaan de knotwilgen snoeien.	Aanvang: 10.00 - 13.00u Startpunt: In Hedel aan eind van Steenovensestraat, onderaan Maasdijk; bij Adelseweg. Contactpersoon: Ton van Balken
Wo 18-1	Lezing	De vogels van de uiterwaard van Hurwenen. Vrijwilligers hebben in 2022 de Hurkse uiterwaard onderzocht op de aanwezigheid van broedvogels. Welke broedvogels er zijn en welke vogels er in de winter verblijven wordt a.d.h. van fraaie foto's aan u verteld door Ton van Balken.	Aanvang: 19.30 - 21.30u Locatie: Gasthuiskapel, Gasthuisstraat 34, Zaltbommel Toegang: gratis Contactpersoon: Ton van balken

Za 21-1	Openbare excursie	Kleine wintervogels in Alem In de winter trekken veel vogels die in het noorden van Europa broeden naar ons land om te overwinteren. Ganzen zijn opvallende wintergasten, maar kleine zangvogels vallen minder goed op. In deze excursie gaan we extra goed letten op de kleine wintervogels als koperwieken, kramsvogels, sijzen en kepen.	Start: 9.00u, Alem, nabij Sint Odradastraat 5 (start Klompenpad) Duur: ongeveer 1,5 uur Deelname: gratis Contactpersoon: Cassandra van Altena
Za 28-1	Werkgroep Landschapsbeheer	Fort Voorne In het uiterste oosten van de Bommelerwaard ligt natuurgebied Fort Voorne, eigendom van Natuurmonumenten. We gaan daar aan de slag met knotwilgen of met het snoeien van houtwallen.	Aanvang: 10.00 - 13.00u Startpunt: Fort Voorne. Einde Heemstraweg; Voorneseweg. Boerderij Voorne. Contactpersoon: Ton van Balken
Zo 29-1	Werkgroep Natuurwandelingen	Vogels in het Munnikenland Vanaf de grote parkeerplaats aan kruising Munnikenlandse Maaskade – Schouwendijk lopen we over de Schouwendijk via de zomerdijk en de Wakere dijk weer terug. Onderweg richten we onze kijkers op alles wat in en om het water foerageert en vliegt. Heb je een telescoop, neem hem mee. We zullen regelmatig stilstaan om rond te kijken.	10.00u, Munnikenlandse Maaskade bij de Schouwendijk. Deze activiteit is voor werkgroepleden, het betreft informele wandelingen waarbij we elkaar wijzen op wat we tegenkomen. Geïnteresseerden (ook niet-werkgroepleden) kunnen zich aanmelden via Dirk Muller.
Za 11-2	Werkgroep Landschapsbeheer	Eendenkooi Hedel Ook dit jaar gaan we de kooiker helpen met het onderhoud van deze particuliere eendenkooi. Veelal gaat het om het snoeien van wilgen en het opzetten van houtrillen.	Aanvang: 10.00 - 13.00u Startpunt: Eendenkooi Hedel. Achterdijk 49 te Hedel Contactpersoon: Ton van Balken
Maart, datum n.t.b	Openbare excursie	Overzetten salamanders en padden bij voorjaarsstrek Vanaf februari/maart komt de voorjaarsstrek van amfibieën op gang. De dieren ontwaken uit hun winterslaap en beginnen aan hun tocht naar het water waar ze zich zullen voortplanten. We gaan salamanders en padden overzetten bij de Waalbandijk te Gameren. Onderdeel van de actie is het leren om de verschillende soorten te herkennen.	De trek begint in de avondschemering (rond 18.00u) en kan over meerdere avonden plaatsvinden. Aangezien de trek weersafhankelijk is (warme regen boven de 8 graden Celsius), is pas kort van tevoren bekend wanneer deze goed op gang komt. Daarom werken we voor deze activiteit met een aanmelding. Als je interesse hebt om mee te doen, geef dan liefst vóór 15 februari je e-mailadres en eventueel je telefoonnummer door via poelen@natuurwachtbommelerwaard.nl . We sturen dan een dag van tevoren bericht met de precieze locatie en tijd, en enkele instructies. Mocht het op dat moment niet uitkomen, dan is dat natuurlijk geen probleem.
Za 4-3	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Kloosterwiel Ten oosten van Kloosterwiel ligt nabij de volkstuinten een kavel met oude knotwilgen, waar veelal de houtsnip verblijft. We gaan de wilgen snoeien.	Aanvang: 10.00 - 13.00u Startpunt: Waaldijk ter hoogte van Kloosterwiel. Contactpersoon: Ton van Balken
Zo 5-3	Werkgroep Natuurwandelingen	Voorjaarsflora in Neerijnen Neerijnen staat bekend om een rijke stinzenbeplanting. Zowel in de kasteeltuin als in het bos is veel variatie in voorjaarsflora. We hopen Vroege sterhyacint, holwortel, vingerhelmbloem, blauwe anemoon, longkruid en andere soorten te kunnen noteren.	10.00u, kasteeltuin bij de kerk Deze activiteit is voor werkgroepleden, het betreft informele wandelingen waarbij we elkaar wijzen op wat we tegenkomen. Geïnteresseerden (ook niet-werkgroepleden) kunnen zich aanmelden via Dirk Muller.

Raadpleeg voor de laatste informatie over de excursies het bericht op de website van de Natuurwacht Bommelerwaard: www.natuurwachtbommelerwaard.nl.

Contactgegevens voor de excursies en werkgroepen:

Cassandra van Altena secretaris@natuurwachtbommelerwaard.nl / 06-10737278
 Ton van Balken acvanbalken@upcmail.nl / 06-15336335
 Dirk Muller nwb.d.muller@gmail.com / 0418-518366
 Lot Tönis vlinderwerkgroep@natuurwachtbommelerwaard.nl / 06-13512226
 Arnout de Mooij arnoutdemooij@gmail.com / 06-52064637

steenbreekvaren

De versteende stad, een bloemlezing

De natuur laat zich niet temmen en onkruid vergaat niet. De veerkracht van de natuur is groter dan je denkt. Je kan dat mooi terugzien als je in een oude stad zoals Zaltbommel op zoek gaat naar planten. In een stad verwacht je dat alles netjes en aangeveegd is maar als je goed kijkt zie je overal wilde planten opduiken. Je vindt er zeldzaamheden die aangepast zijn aan een stenige, droge, voedselarme omgeving.

De stad

Oude steden zoals Zaltbommel kenmerken zich door dichte bebouwing en straten. Voor groen is er vaak minder plaats. Dat is historisch goed te verklaren. Binnen de stadsmuren was je veilig en daarom was de ruimte in de stad zeer gewild. Als je om je heen kijkt zie je overal bakstenen die zorgen voor begaanbaarheid, voor muren van huizen, voor tuinmuren en stadsmuren. Al die stenen zorgen er in de zomer voor dat zonewarmte wordt vastgehouden. De stad warmt op. Ook in de winter is de stad warmer dan de omgeving. Middeleeuwse muren zijn vaak gemetseld met kalkmortel wat zorgt voor een iets hogere zuurgraad. Daarnaast leidt de verstening tot een snelle afvoer van het water. Het water wordt niet vastgehouden in de bodem en door de wortels van planten. Steden in het rivierengebied vind je vooral op de oeverwallen. Oeverwallen liggen hoger dan het omliggende land en bestaan uit door de rivier afgezet zand en grind. Omdat steden bij de rivieren op zandgrond werden gebouwd, wateren ze goed af. Zandgrond bevat verder weinig voedingsstoffen. Een ander kenmerk van oude steden zijn schaduwrijke, vochtige plaatsen in de keldergaten en waterputten.

De planten

De stad heeft dus bijzondere omstandigheden. Er is ook veel variatie in omstandigheden. Veel variatie in omstandigheden betekent dat je veel

plantensoorten tegenkomt. Binnen de stadswallen zijn dat er 356 (Waarneming.nl, n.d.). Daar moet wel bij gezegd worden dat hier ook verwilderde soorten en (heem-)tuinsoorten bij zitten. Planten zaaien makkelijk uit vanuit potten en tuinen. Sommige houden stand, andere zie je maar één jaar. Ja kan de stenige stad opdelen in een paar categorieën. In Zaltbommel kom je muren tegen, heb je straten, waterputten en keldergaten. Natuurlijk zijn er ook nog andere niet-stenige biotopen in Zaltbommel zoals de uiterwaarden, bolwerken en de staddijk en het water van de gracht, de poelen en singel. Die worden hier buiten beschouwing gelaten. Per biotoop worden enkele soorten besproken. Er zijn uiteraard veel meer voorbeelden te noemen.

Tussen de straatstenen

Tussen de straatstenen is het, zeker in de zomer, warmer dan gemiddeld. Er komt nog wel wat water maar dat wordt ook snel afgevoerd. De voedselrijkdom is er over het algemeen laag door de zandige ondergrond. Je komt er door de hogere temperatuur en stenige omgeving regelmatig planten tegen uit het gebied rond de Middellandse zee.

Postelein (*Portulaca oleracea*) profiteert vooral van de warmte tussen de stenen. Deze soort komt oorspronkelijk uit het gebied rond de Middellandse zee. Ze is als groente onze kant ingekomen. (Flora Van Nederland, n.d.) (Denters, 2020, 121)

Postelein (*Portulaca oleracea*)

Klein liefdegras >>
(Eragrostis minor)

Kransmuur >
(Polycarpon tetraphyllum)

Kransmuur (Polycarpon tetraphyllum) houdt van een warme en stenige omgeving. Sinds de eerste waarneming in de jaren 1990 in Dordrecht, is deze soort aan een opmars bezig. In Zaltbommel is hij steeds algemener. Oorspronkelijk komt ook hij uit de landen rond het Middellandse zeegebied (Waarneming.nl, n.d.) (Denters, 2020, 254).

Kleine majer >
(Amaranthus blitum)

Kleine majer (Amaranthus blitum) is een soort van verstoorde grond. Zodra er een vegetatie ontwikkelt, zal hij weer verdwijnen. Hij heeft zijn oorsprong in het Middellandse zeegebied maar is hier al eeuwen ingeburgerd (Denters, 2020, 242). In Zaltbommel duikt deze soort steeds op een andere plaats op.

Marjoleinbekje >>
(Chaenorhinum origanifolium)

Klein liefdegras (Eragrostis minor) is een mooi klein grasje dat je sinds een aantal jaren in Zaltbommel tussen de straatstenen kan vinden. Het grasje is sinds de 19e eeuw in Nederland te vinden. Oorspronkelijk komt ook deze soort uit het Middellandse zeegebied en doet het daarom goed tussen de straatstenen en tegels (Denters, 2020, 295).

Marjoleinbekje (Chaenorhinum origanifolium) heeft zijn oorsprong in het Westelijk Middellandse zeegebied (NDFV Verspreidingsatlas, n.d.) en is vanaf 1975 in Nederland ingeburgerd. Het blijft een zeldzame verschijning die de voorkeur geeft aan een kalkrijke, warme omgeving. In Zaltbommel is er één standhoudende vindplaats in de buurt van de haven.

Keldergaten en putten

Een keldergat ligt vaak lager dan het straatniveau en is afgesloten met een rooster of traliwerk. Door de lage ligging komt er minder licht en is het vaak wat vochtiger. Ook heeft de wind er minder invloed. De temperatuur is er lager dan op straat in de zomer maar hoger dan buiten de stad. Zo'n biotoop is geschikt voor allerlei varens. In putten geldt iets vergelijkbaars. Er is ook hier geen direct zonlicht maar de temperatuur is er lager en de luchtvochtigheid hoger.

Steenbreekvaren (Asplenium trichomanes) is zoals de naam al doet vermoeden een plant van een rotsachtige omgeving. De plant is gebonden aan zacht kalkrijke steen (Flora Van Nederland, n.d.) en een vochtige, warme omgeving waar geen direct zonlicht op valt (Denters, 2020, 272). De plant komt in gematigde streken voor in Noord-west Europa en past daarom prima op plaatsen waar gemetseld is met kalkrijke specie. In Zaltbommel zijn enkele groeiplaatsen bekend waaronder een tje op de markt.

Ijzervaren (Cyrtomium falcatum) groeit voornamelijk in keldergaten en op kademuren. In Zaltbommel kom je de soort tegen in een keldergat bij de stadsapotheek. De plant is vorstgevoelig en kan daarom alleen maar in de stad voortbestaan. Oorspronkelijk komt de plant voor op Oost-aziatische rotsen en kliffen (Ijzervaren, n.d.).

Tongvaren (Asplenium scolopendrium) groeit op oude, vochtige muren en kan slecht tegen de zon (Denters, 2020, 271). In Zaltbommel komt de soort op verschillende plaatsen voor maar de mooiste groeiplaats is te vinden in de waterput van de Jan Haeckenhof. Voorheen was er ook een grote populatie te vinden op de stadsmuur. Deze is helaas sinds de renovatie in 2011 verdwenen.

(Stads)muur

De stadsmuur heeft twee kanten. Aan de ene kant is hij droger, zonniger en warmer. Aan de andere kant vochtiger, schaduwrijker en koeler. Dat heeft gevolgen voor de planten die je er kan vinden.

< **Tongvaren**
(Asplenium scolopendrium)

<< **Steenbreekvaren**
(Asplenium trichomanes)

< **Muurleeuwenbek**
(Cymbalaria muralis)

<< **Ijzervaren**
(Cyrtomium falcatum)

Muurvaren >>
(*Asplenium ruta-muraria*)

Muurleeuwenbek (*Cymbalaria muralis*) is een algemeen op muren voortkomende soort. De plant kan makkelijk muren koloniseren doordat de uitgebloeide bloem terugslaan tegen de muur. De zaden kunnen daardoor makkelijk kiemen op een geschikte plaats. De plant komt oorspronkelijk uit Noord- en midden Italië en het westelijk deel van Kroatië. Het is een warmteminnende soort die je vaak aan de zonzijde ziet (Weeda et al., 1995, 208). Nadat de plant in de 17e eeuw is ingevoerd en uitgezet in Delft, heeft ze zich door alle Nederlandse oude steden verspreid (Muurleeuwenbek - *Cymbalaria Muralis*, n.d.).

Klein glaskruid >
(*Parietaria judaica*)

Muurhavikskruid >>
(*Hieracium murorum*)

Muurhavikskruid >>
(*Hieracium murorum*)
-bloem-

Klein glaskruid (*Parietaria judaica*) is een plant die het moet hebben van kalkrijke gesteenten. De plant kan goed tegen droogte al vind je hem ook vaak op kademuren. Tegen vorst kan de plant minder goed (Weeda et al., 1996, 126). In Zaltbommel groeit de plant op de stadsmuur. Oorspronkelijk komt deze plant voor in het Middellandse zeegebied en aan aan de Zuidelijke Europese westkust. De soort breidt zich de laatste jaren sterk uit in het stedelijk gebied (Denters, 2020, 236).

Muurvaren (*Asplenium ruta-muraria*) komt oorspronkelijk voor in kalkrijke delen van rotsen in onder andere Europa (Muurvaren - *Asplenium Ruta-Muraria*, n.d.). Hij past daarmee prima bij de stedelijke omgeving. Je zal deze varen ook tegenkomen op de wat jongere muren. Het is een echte pionier voor de muurvegetatie die redelijk goed tegen de zon kan (Denters, 2020, 269).

Muurhavikskruid (*Hieracium murorum*) komt voor in heel Europa en in Nederland vooral in Zuid-Limburg (Weeda et al., 1995, 208). Op muren is het een zeldzaamheid. Het is een plant die van matig beschaduwde, droge ondergrond houdt (Muurhavikskruid - *Hieracium Sectie Hieracium*, n.d.). In de Zandstraat in Zaltbommel kan je een kleine populatie vinden op een muur.

Gele helmblom (*Pseudofumaria lutea*) is een mooie verschijning op de de stadsmuur bij de Heemtuin in Zaltbommel. De plant heeft weinig vocht nodig en kan stand houden op licht beschaduwde plaatsen. In Nederland groeien ze goed op kalkrijke muren. Ze zijn inheems in het zuidelijk deel van de Alpen. De Gele helmblom is ingevoerd als stinzenplant in de 19e eeuw (Gele Helmblom - *Pseudofumaria Lutea*, n.d.) (Weeda et al., 1996, 266).

Gele helmblom
(*Pseudofumaria lutea*)

2x

Door Dirk Muller

Referenties

- Chaenorhinum origanifolium - Marjoleinbekje. (n.d.). NDFV Verspreidingsatlas. Retrieved July 23, 2022, from <https://www.verspreidingsatlas.nl/5354>
- Denters, T. (2020). Stadsflora van de Lage Landen. Fontaine Uitgevers.
- Gele helmblom - *Pseudofumaria lutea*. (n.d.). Flora van Nederland. Retrieved July 23, 2022, from https://www.floravannederland.nl/planten/gele_helmblom
- IJzervaren. (n.d.). Wikipedia. Retrieved July 23, 2022, from <https://nl.wikipedia.org/wiki/IJzervaren>
- Kransmuur - *Polycarpon tetraphyllum*. (n.d.). Waarneming.nl. Retrieved July 23, 2022, from <https://waarneming.nl/species/7216/>
- Muurhavikskruid - *Hieracium* sectie *Hieracium*. (n.d.). Flora van Nederland. Retrieved July 23, 2022, from <https://www.floravannederland.nl/planten/muurhavikskruid>
- Muurleeuwenbek - *Cymbalaria muralis*. (n.d.). Flora van Nederland. Retrieved July 23, 2022, from <https://www.floravannederland.nl/planten/muurleeuwenbek>
- Muurvaren - *Asplenium ruta-muraria*. (n.d.). Flora van Nederland. Retrieved July 23, 2022, from <https://www.floravannederland.nl/planten/muurvaren>
- Postelein - *Portulaca oleracea*. (n.d.). Flora van Nederland. Retrieved July 23, 2022, from <https://www.floravannederland.nl/planten/postelein>
- Steenbreekvaren - *Asplenium trichomanes*. (n.d.). Flora van Nederland. Retrieved July 23, 2022, from <https://www.floravannederland.nl/planten/steenbreekvaren>
- Weeda, E., Westra, R., Westra, C., & Westra, T. (1995). Nederlandse Oecologische Flora (2e druk ed., Vol. 3). KNNV.
- Weeda, E., Westra, R., Westra, C., & Westra, T. (1995). Nederlandse Oecologische Flora (2e ed., Vol. 4). KNNV.
- Weeda, E., Westra, R., Westra, C., & Westra, T. (1996). Nederlandse Oecologische Flora (2e ed., Vol. 1). KNNV.
- Zaltbommel - Stadswallen Gelderland. (n.d.). Waarneming.nl. Retrieved July 23, 2022, from <https://waarneming.nl/locations/16889/species/>

Fotoverantwoording: alle foto's zijn gemaakt door Dirk Muller.

Alem en zijn uiterwaarden

In dit magazine starten we met de Piekenwaard, die ten zuidwesten ligt van Alem

Deel 1: De Piekenwaard

Rondom het dorp Alem liggen prachtige uiterwaarden. Dit jaar wordt een zogenaamd ontwikkelingsplan gemaakt voor enkele van deze uiterwaarden. Aanleiding hiervoor is een toekomstige ontzanding van de Marensche Waard, die ten noordoosten ligt van Alem. De Natuurwacht is geen voorstander van deze ontzanding en pleit voor het behoud van natuur en landschap in deze uiterwaarden. Alle redenen om de natuurwaarden eens nader te beschouwen. In dit magazine starten we met de Piekenwaard, die ten zuidwesten ligt van Alem.

De Pie(c)kenwaard

Vanaf de Alemse rotonde ligt aan de rechter zijde aan de doodlopende Maas een mooie uiterwaard. Deze uiterwaard, genaamd de Piekenwaard, is ongeveer 40 hectaren groot en is eigendom van Staatsbosbeheer (SBB). Parallel aan de weg naar Alem (Jan Klingeweg) ligt een langgerekt bos van ruim vijf hectare, het Alems Hout, dat het zicht ontnemt op deze maasuitwaard. Vele eeuwen werd deze maasuitwaard 'De Grote Waard' genoemd. In de 16e eeuw duikt ook de

naam Piekenwaard op. In de 16e eeuw huwt Dirk Pieck van Tienhoven, een zoon uit een adellijke familie, met een dochter van een eveneens adellijke familie uit Alem: Familie Hack. Rond 1300 is een van de voorouders (Boudewijn 1300- 1353) leenheer van de hertog van Gelre. Een zoon van Dirk Pieck blijkt in de 17e eeuw rentmeester-generaal te zijn van Brabant. Adellijke families dus en niet ondenkbaar dat de familie Pieck in bezit kwam van de Grote waard en mede daardoor kreeg deze uiterwaard de naam Pie(c)kenwaard.

Geel walstro

Knikkende distel en Geel walstro

In de zomermaanden is het een weelde aan prachtige bloemen op de Piekenwaard. Op veel plekken bloeit Geel walstro, herkenbaar aan de gele pluimen met stervormige gele bloemetjes. Het is het zeldzame gele broertje van Glad walstro, dat in veel bermen en langs slootkanten voorkomt. Geel walstro werd vroeger 'stremselkruid' genoemd en gebruikt om de melk te stremmen, zodat er kaas gemaakt kon worden. De gele bloemen zorgden ook voor gele verfstof en uit de wortel haalde men rode kleurstof. Voor de kolibrievlinder en het Klein avondrood is Geel walstro de waardplant. Het loont beslist de moeite naar rupsen van deze nachtvlinders op dit walstro te zoeken. Rondom deze kalkminnende soort uit de walstrofamilie vind je op de Piekenwaard een ander lid uit de stroomdalflora: Knikkende distel. Deze distel met zijn forse han-

gende bloemen en de fraai glanzende stekelige bladeren is een lust voor het oog. Vlinders en hommels weten deze nectarrijke plant goed te vinden. Een half uurtje observatie levert meerdere soorten hommels op, zoals de aardhommel, steenhommel en weidehommel. De wat grotere vlinders zoals dagpauwoog, atalanta en uiteraard de distelvlinder vliegen het meest op deze paar-se nectarbron. Op de hoge zuidoever vind je nog meer vertegenwoordigers van de stroomdalflora: veldsalie, Echte kruisdistel, agrimonie en kattendoorn.

robinia

Het Alems Hout

Het langgerekte bos dat parallel ligt aan de Jan Klingeweg en de uiterwaard noemt men het Alems Hout. Veelal bestaan de bossen in de Bom-melerwaard uit wilgen en populieren, maar in het Alems Hout staan vooral robinia's (Robinia pseudoacacia). Aanplant van robinia's was op deze wat hoger gelegen zandgronden goed mogelijk. Insecten zijn wat blij met deze robinia-soort, want in mei/juni bloeit de boom en zit er in de hangen-

Groene specht

de trossen van vlinderbloemen veel nectar. De kronkelige boom met zijn diepe groeven in de bast is ook voor boomkruipers en spechten aantrekkelijk. Behalve Groene specht en de Grote bonte specht wordt ook de zeldzame Kleine bonte specht zo af en toe gesignaleerd. In het smalle bos hebben veel zangvogels hun territorium zoals tjiftjaf, zwartkop, tuinfluiter en vink. Vooral vinken zijn nadrukkelijk als broedvogel aanwezig: zeven territoria. Verrassend is ook de aanwezigheid van de bosuil als broedvogel. Opmerkelijk is

het groot aantal territoria van het Bont zandoo-gje. Op zonnige plaatsen in het struweel komt dit bruine vlindertje veelvuldig voor.

Grasmus en spotvogel

In de vele meidoornstruiken aan de randen van de Piekenwaard en dan vooral langs de maasoe-ver vinden veel vogels nestgelegenheid. De kenmerkende zang van de grasmus hoor je om de 300 meter. Spotvogel, roodborsttapuit en fitis zijn sporadisch aanwezig. De dichte bra-menstruiken zijn ideaal voor kneu, bosrietzanger en braamsluiper. De Piekenwaard is te gering van omvang voor het broeden van weidevogels. Slechts één paartje scholekster durft het aan op de uiterwaard te broeden. Vijf jaar geleden kwam de Gele kwikstaart nog voor, maar helaas is deze verdwenen. Roofvogels als buizerd, sperwer en torenvalk worden regelmatig jagend boven de uiterwaard gesignaleerd.

Bruin blauwtje

Blauwtjes en rolklaver

Je zou de piekenwaard in de zomermaanden ook 'De Gele Waard' kunnen noemen. Het geel van Jacobskruiskruid, Gewone rolklaver, sikkelklaver, boerenwormkruid en Geel walstro is dan overal zichtbaar. Voor de biodiversiteit is dit fantastisch, alom insecten. Vlinderliefhebbers kunnen hier volop genieten. Minstens 15 soorten kun je hier waarnemen. Dankzij de rolklaver komen veel icarusblauwtjes voor, die hun eitjes afzetten op deze nectarrijke waardplant. Opvallend zijn enkele exemplaren van het Bruin blauwtje. Weliswaar haalt deze vlinder zijn voeding bij de rolklaver, maar ze heeft een andere waardplant: Zachte ooievaarsbek. Op de gele bloemhoofdjes van kruiskruid en boerenwormkruid heb je kans op een ander bijzonder vlindertje: de Kleine vuurvlinder.

Zeldzame libellen

Dankzij de ligging aan de Maas is de Piekenwaard ook rijk aan libellen en waterjuffers. Er komen ten minste 15 soorten voor. Langs de maasoever zijn het vooral Gewone oeverlibellen, viervlekken, Grote en Kleine roodoogjuffers en lantaarntjes

Roofvogels als buizerd, sperwer en torenvalk worden regelmatig jagend boven de uiterwaard gesignaleerd.

Dankzij enige stroming van de hier doodlopende Maas komt deze zeer fraaie en vrij zeldzame juffersoort in de Piekenwaard voor.

die je tegenkomt. Boven de uiterwaard jagen de wat grotere libellen, zoals Gewone keizerlibel, Bruine en Blauwe glazenmaker en de Bloedrode, Bruinrode en Steenrode heidelibellen, op kleine insecten. Heel bijzonder was dit jaar tijdens de inventarisaties de waarneming van de Blauwe breedscheenjuffer. Voor de Bommelerwaard is dit een zeldzame verschijning, die vanuit het Brabantse land steeds noordelijker wordt waargenomen. Er zit een stevige populatie van tenminste honderd individuen. Een andere verrassende waarneming was de kanaaljuffer. Deze waterjuffer komt slechts op enkele plaatsen in de Bommelerwaard voor.

Weidebeekjuffer

De grootste verrassing bij de libelleninventarisatie in juni 2022 door vrijwilligers van de Natuurwacht was de waarneming van de weidebeekjuffer. Dankzij enige stroming van de hier doodlopende Maas komt deze zeer fraaie en vrij zeldzame juffersoort in de Piekenwaard voor. Maar het is een kwetsbare populatie van slechts enkele individuen.

Zelfs de das komt voor

Tot voor enkele jaren kwam het zoogdier de das niet in de Bommelerwaard voor. In het oosten en zuiden van ons land gaat het gelukkig goed met de das en zien we hem naar het noorden en westen oprukken. Vanuit het Land van Maas en Waal heeft de das zich sinds kort ook gevestigd in Alem. Op de Piekenwaard gaat hij regelmatig op rooftocht en graaft hij naar wormen en andere insecten. Onder de bramen aan de zuidzijde van Het Alems Hout verschuilen zich heel wat konijnen. De vos weet dat natuurlijk ook en zal zo af en toe wel een konijntje verschalken.

das

Slotbeschouwing

Uit onze inventarisatie van de flora en fauna van de Pie(c)kenwaard blijkt dat deze uiterwaard hoge natuurwaarden heeft. De kalkrijke uiterwaard is nog redelijk ongeschonden en heeft veel reliëf. Mede daardoor heeft het een rijke stroomdalflora. Eigenaar Staatsbosbeheer is zich daar bewust van en tracht haar beheer zo goed mogelijk af te stemmen op deze rijke vegetatie. Zo wordt het hooiland gefaseerd gemaaid zodat er altijd dekking is voor kleine en grote zoogdieren en er voldoende voedsel is voor insecten. In het Alems Hout komen veel vogels tot broeden. Veel van hun voedsel vinden ze op de Piekenwaard. Gelukkig is de Piekenwaard geen zoekgebied voor een mogelijke ontzanding in kader van een op te stellen ontwikkelingsplan voor Alem. Laten we 'De Grote Waard', zoals die in de 16e eeuw eigendom werd van de familie Pieck, in de huidige vorm handhaven en beschermen. Bij Staatsbosbeheer is Pie(c)kenwaard in goede handen!

In volgend magazine Deel 2: De Marensche Uiterwaard

Ton van Balken
Rien Melis

Literatuur:
Balken van Ton, Melis Rien, Kolman Harry; Natuurlijk Bommelerwaard 2015
Schutjes, L.H.C., Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch Deel 3 1872

Broedvogels Piekenwaard en Alems Hout

soort	2014	2022
Blauwe reiger	X	X
Boomklever	X	
Boomkruiper	X	X
Bosrietzanger	X	X
Bosuil		X
Braamsluiper	X	X
Buizerd	X	X
Ekster	X	X
Fazant	X	X
Fitis	X	X
Gaai	X	X
Grauwe gans	X	X
Grote bonte Specht	X	X
Grote lijster	X	X
Grasmus	X	X
Grauwe vliegenvanger	X	X

Groene Specht	X	X
Groenling	X	X
Heggenus	X	X
Holenduif	X	X
Houtduif	X	X
Kleine bonte specht	X	?
Kleine karekiet	X	X
Koekoek	X	X
Koolmees	X	X
Meerkoet	X	X
Merel	X	X
Nijlgans	X	X
Pimpelmees	X	X
Putter	X	X
Ransuil	X	?
Roodborst	X	X
Roodborsttapuit		X

Scholekster	X	X
Sperwer	X	X
Spotvogel	X	X
Spreeuw	X	X
Steenuil	a	a
Tjftjaf	X	X
Torenvalk	a	a
Tuinfluitier	X	X
Vink	X	X
Waterhoen	X	X
Wilde eend	X	X
Winterkoning	X	X
Zanglijster	X	X
Zwarte kraai	X	X
Zwartkop	X	X
Totaal	46	45

Vlinders en Libellen Piekenwaard en Alems Hout

Vlinders	2014	2022
Atalanta	X	X
Bont zandoogje	X	X
Boomblauwtje	X	X
Bruin blauwtje		X
Citroenvlinder		X
Dagpauwoog	X	X
Distelvlinder	X	X
Gehakelde aurelia		X
Groot dikkopje		
Groot koolwitje	X	X
Hooibeestje		X
Icarusblauwtje	X	X
Klein geaderd witje	X	X
Klein koolwitje	X	X

Kleine vos	X	X
Kleine vuurvlinder		X
Landkaartje		X
Zwartspriddikkopje	X	
Totaal soorten	11	16

Libellen	2014	2022
Azuurwaterjuffer		X
Blauwe breedscheen-		X
Blauwe glazenmaker	X	X
Bloedrode heidelibel	X	X
Bruinrode heidelibel	X	X
Bruine glazenmaker	X	X
Gewone oeverlibel	X	X
Gewone panterjuffer	X	X

Glassnijder	X	X
Grote Keizerlibel	X	X
Grote Roodoogjuffer	X	X
Houtpantserjuffer	X	X
Kanaaljuffer		X
Kleine roodoogjuffer	X	X
Lantaarntje	X	X
Paardenbijter	X	X
Steenrode heidelibel	X	X
Variabele waterjuffer	X	X
Viervlek	X	X
Vroege glazenmaker		X
Vuurjuffer		X
Weidebeekjuffer		X
Totaal soorten	16	22

Kleine vuurvlinder

Interview Weidevogelbescherming (Gerard Roeling van VANL de Capreton)

Weidevogelbescherming in de Bommelerwaard

Vrijwilligers van de vereniging voor Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer Bommelerwaard De Capreton, die in 1999 is opgericht, zetten zich al vele jaren in voor het behoud van de weidevogels in de Bommelerwaard. Gerard Roeling, de coördinator van de werkgroep weidevogelbescherming uit Ammerzoden, is al sinds 2005 actief bij VANL De Capreton. Gerard is ook vrijwilliger bij de werkgroep landschapsbeheer van de Natuurwacht. Alle reden dus om in gesprek te gaan met deze enthousiaste natuurbeschermer.

Van Natuurwacht naar VANL De Capreton

Tot het jaar 2000 waren het vrijwilligers van de Natuurwacht, die zich bekommerden om de weidevogels in de Bommelerwaard. Dat resulteerde in 1998 o.a. in een inventarisatie van alle weidevogels. Korte

tijd na de oprichting van VANL De Capreton werd de weidevogelbescherming een belangrijke taak van De Capreton en ging de werkgroep over naar de VANL. Onder de bezielende leiding van secretaris Simon Hendriks en bestuurslid Ton van Balken werd de weidevogelbescherming nieuw leven in geblazen en kwamen er serieuze contacten met de agrariërs. In 2005 werd Gerard Roeling, na een voorlichtingsbijeenkomst op de boerderij van Bert van Zeelst, actief bij de werkgroep en al ras werd hij coördinator. Hij geeft sturing aan de ruim 30 vrijwilligers en houdt de administratie bij van alle gevonden nesten. Tevens is hij contactpersoon voor de agrariërs, die deelnemen aan de bescherming van weidevogels op hun land.

Van voorjaar tot zomer

'We beginnen eind februari/ begin maart al met het bezoeken van de belangrijkste weidevogelgebieden' aldus Gerard. 'Zodra de kieviten met hun baltsvlucht boven de akkers worden gezien gaan

Gerard en Marion, uitreiking 'Boerenland-vrijwilliger 2020'

Gerard (uiterst rechts) actief bij de knotwilg-ploeg van de Natuurwacht

onze vrijwilligers op pad. Onze vrijwilligers zijn verdeeld in vijf groepen, die ieder een deel van de Bommelerwaard voor hun rekening nemen. Zo is er een groep die de nesten opspoort in het Molenveld nabij Kerkwijk en Delwijnen. Weer een andere groep doet dat in het Bruchems Broek. Ook in Brakel en Poederloijen is een groep actief. De vijfde groep loopt in De Vliert. Gedurende het seizoen gaan de groepen tenminste één vaste ochtend per week op zoek naar nesten van de weidevogels. Niet overal behoeven nesten te worden opgespoord. Naast percelen met alleen nestbescherming zijn er steeds meer percelen waarop door Collectief Rivierenland (een samenwerking van meerder agrarische natuurverenigingen in het rivierengebied) zogenaamde beheerscontracten afgesloten zijn. Met de boer worden er dan afspraken gemaakt over later maaien, anders bemesten of het tijdens het seizoen onderwater zetten van een deel van het perceel. Gelukkig zijn er zo steeds meer graslanden, die pas gemaaid worden als de eieren zijn uitgebroed: uitgesteld maaibeheer. In die percelen worden geen nesten gezocht maar worden in de broedtijd de vogels driemaal geteld. In die hooilanden is het belangrijk dat wij in actie komen als de boer gaat maaien. Afspraak met de agrariër is dat hij ons belt wanneer hij na de contractperiode gaat maaien. Onze mensen gaan dan naar het betreffende perceel om er voor te zorgen dat de kuikens uit het perceel gaan naar een naast gelegen grasland. Weidevogelbescherming is een intensieve klus, die heel veel tijd kost. Vooral als je bedenkt dat er 110 agrarische bedrijven zijn in de Bommelerwaard, die op een of andere manier aan weidevogelbescherming doen.'

Overleven belangrijker dan nesten zoeken

'Gebleden is dat het belangrijkste is er voor te zorgen dat jonge grutto's, kieviten en tureluurs kunnen overleven. Nesten opsporen is noodzakelijk, maar dat heeft weinig zin wanneer je niet met elkaar er voor kunt zorgen dat de kuikens blijven leven. Is er voldoende voedselaanbod? Kuikens van weidevogels moeten hun eigen voedsel zoeken. Ze worden niet gevoerd. Daarom is het belangrijk te zorgen voor kruiden in het weiland of voor een kruidenrijke zone langs een weiland, waarin de kuikens voldoende insecten kunnen vinden en dekking bij onraad. Gelukkig zien we steeds meer van deze kruidenrijke vegetaties en daar zijn we onze agrariërs dankbaar voor,' aldus een enthousiaste Gerard. In ons gebied is gelukkig weinig predatie door rovers zoals

jonge grutto

kraai en vos. Ruim 80 % van de nesten is succesvol en verschijnen er kuikens. Elders is dat percentage aanzienlijk lager: 65 %. Daarom moeten wij vooral zorgen dat de kuikens veilig kunnen opgroeien en er voldoende insectenaanbod is. Dus meer kruidenrijke graslanden en zones!'

Zesjarige pacht

'Op de meeste percelen ligt een meerjarige pacht. Met agrariërs, die veel weidevogels op hun percelen hebben, sluiten we voor een zesjarige periode een overeenkomst. Dat doet Theo van Gogh, de coördinator van De Capreton en Collectief Rivierenland. De boeren krijgen een vergoeding voor een bepaalde vorm van weidevogelbescherming. Die vergoeding is voor uitgesteld maaien anders dan voor het beheren van een kruidenrijke vegetatie. Kruidenrijke vegetaties ontstaan pas na langere tijd, wanneer bemesten niet wordt uitgevoerd. Het is bijzonder jammer', vertelt Gerard Roeling, 'wanneer na zes jaar het onbemeste grasland met een beginnende kruidenvegetatie, aan een ander verpacht wordt en die weer met bemesten begint. Gelukkig zijn er steeds meer boeren, die zich inzetten voor de weidevogels en bereid zijn ondanks de discussie rond de stikstofproblematiek het biologisch beheer voort te zetten. Het is ook een goede zaak dat de bijdrage die een boer ontvangt voor zijn inzet voor de weidevogels in de loop der jaren is verhoogd van enkele euro's voor bijv. een succesvol gruttonest naar tenminste een compensatie van zijn onkosten of gedeelde inkomsten door bijv. later maaien. Dan is het ook voor hem de moeite waard.

Drones

Sinds kort kan de werkgroep beschikken over een drone. Drie vrijwilligers hebben hun diploma als dronepiloot behaald. 'Er komt heel wat voor kijken om op goede wijze met een drone om te gaan,' zegt Gerard. 'De Bommelerwaard ligt in een laagvlieggebied en dan mag je niet zomaar met een drone gaan vliegen. De drone is uitgerust met een zeer gevoelige infrarood-camera. De drone-piloten dienen in alle vroegte op pad te gaan om bijvoorbeeld grutto-nesten te kunnen opmerken. De camera geeft aan waar 'de warme vogels' zich op hun nest bevinden. Zodra later op de dag door de zon de temperatuur stijgt dan wordt het lastig de warme

kievit met jong

plekken op te sporen. De resultaten zijn overigens niet geweldig. We vinden vooral veel hazen,' aldus een glimlachende Gerard.

Inventarisatie weidevogels 1998

Bijna 25 jaar geleden heeft de Natuurwacht de gehele Bommelerwaard (binnendijks) geïnventariseerd op de aanwezigheid van weidevogels. Het gehele geïnventariseerde gebied was 5000 ha groot. In totaal werden 550 territoria van de kievit opgespoord en 80 territoria van de grutto. In tien belangrijke weidevogelgebieden, die samen 3000 ha groot zijn, werden 70 % van alle kieviten waargenomen en bijna 100 % van alle grutto's. Zie bijgaande tabel. Volgens tellingen van de Capreton ligt het aantal gevonden kievitsnesten jaarlijks rond de 300 en blijft dat redelijk stabiel. Anders is dat met de grutto. Het aantal van 80 wordt al jaren niet gehaald. Tien jaar geleden werden nog 50 territoria geteld. De laatste jaren schommelt het tussen 20 en 25 gevonden nesten en samen met de beheersgebieden zo'n 40 broedparen. Deze achteruitgang komt overeen met de landelijk tendens. Jaarlijks is er in onze regio een achteruitgang van zo'n 4 %

We proberen af te remmen

Gerard en zijn vrijwilligers zijn zich bewust van de onmogelijke opgave om de achteruitgang van met name de grutto een halt toe te roepen. 'Wat wij doen is vooral op de rem trappen en zorgen dat die achteruitgang minder snel gaat. We blijven gemotiveerd om samen met de agrariër te zorgen voor een goed biotoop voor onze weidevogels: plasdras graslanden en vele kruidenrijke vegetaties. Onze vrijwilligers genieten van ieder nest van grutto, kievit en tureluur dat succesvol is en waarvan de kuikens uiteindelijk uitvliegen. Het doet ons deugd om samen te werken met onze boeren en te zorgen

sholeksters met jong

voor bewustwording als het om de bescherming van deze prachtige vogels gaat.'

Belangrijk werk

Voor zijn inzet ontving Gerard in 2020 van de Stichting Landschapsbeheer Gelderland (SLG) de prijs van Gelderse Boerenlandvrijwilliger. Hij en zijn vrouw Marion, die ook zeer actief is bij de werkgroep, ontvingen een prachtig glazen sculptuur van de kievit. Het is geweldig wat de ruim 30 vrijwilligers van de Capreton jaarlijks doen om onze weidevogels te beschermen. Mede dankzij hun inzet en uiteraard die van de agrariërs kunnen we in de Bommelerwaard nog steeds genieten van deze prachtige vogels. De werkgroep kan trouwens nog best vrijwilligers gebruiken. Schroom dus niet om je als weidevogelbeschermmer bij de Capreton op te geven. Het is prachtig werk om te doen; heerlijk in de natuur. Wat is mooier dan omringd door de geluiden van kievit en grutto door het boerenlandschap te mogen lopen. Zie www.capreton.nl

kievit

tureluur

sholekster

wulp

grutto

Weidevogelbescherming De Capreton, gevonden nesten

soort	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Grutto	69	49	53	52	53	30	29	36	36	18	19	20	21	19	22	26
Kievit	213	330	310	373	266	255	204	299	250	202	232	299	324	299	383	289
Scholekster		31	42	56	37	40	48	47	35	20	33	38	40	32	27	32
Tureluur	13	15	8	15	19	9	11	7	5	5	7	7	7	2	4	8
Wulp	7	7	13	8	10	7	9	11	9	10	5	7	6	6	10	8

Weidevogelinventarisatie Bommelerwaard, Natuurwacht 1998

Gebieden	Grootte	Kievit	Grutto	Scholekster	Wulp
Veilingweg	250 ha	33	8	2	
De Vliert	600 ha	107	11	7	
De Ham	400 ha	20	1	3	3
Lage Broek	300 ha	30	22	3	1
Bommelse weiden	250 ha	16	8	2	
Brakelse straat	350 ha	56	5	3	
Molenkampen	300 ha	38	14	5	
Vameren	300 ha	47	6	9	
Wellsche Broek	200 ha	35	1	9	
Fort Brakel	125 ha	10	3	3	
Totaal	3075 ha	392	79	46	4

BOMEN SNOEIEN - BOMEN KAPPEN - BOOMADVIES

GEK OP BOMEN!

Gekko Boomzorg is een professioneel boomverzorgingsbedrijf, ontstaan vanuit een diepgewortelde passie voor bomen. Van één enkele boom in een achtertuin tot bomen in een groot bosperceel: wij zijn gek op bomen!

GESPECIALISEERD IN BOMEN

Bomen vragen soms speciale aandacht. Denk aan een snoeibeurt of het kappen van een boom. Gekko Boomzorg is hierin getraind, ervaren en gespecialiseerd en kan dit op een veilige en verantwoorde manier voor u verzorgen.

ZORG VOOR BOMEN

Gekko Boomzorg verzorgt het boomonderhoud voor zowel particuliere als zakelijke klanten. Of het nu gaat om snoeien, kappen of advies, wij voeren elke opdracht uit met zorg voor de boom en respect voor de wensen van onze klanten.